

Kırgızistan'da Rus Çarlığı'nın Yayılmacılık Politikası

İsabaeva Nazgul Akylbekovna*

Rusya'nın doğuya doğru, Asya bölgesine yönelik ilk hareketi, Sibirya'nın fethinden önce ve Perm şehrinin Moskova Devleti'ne katılmasından sonra başlamıştır. Moskova Büyük Prensi IV. İvan, 1489 yılında 4024 kişilik bir müfrezeyle, Semyon Kurbskiy ve Petr Uşaty Prenslерinin komutası altında ilk seferini Asya'ya doğru yapmıştır.

Daha sonra Büyük Petro'nun saltanat döneminden itibaren, Rusya'nın Orta Asya ile irtibat kurma isteği doğal olmayı bırakmış ve iki yönde ilerlemiştir: bir yandan Amu Derya, diğer taraftan İrtuş. Bunun nedeni Rusya kendi topraklarını Orta Asya bozkırlarından gelen göçebelerin istilasından korumaktır.

Rusya'nın Asya'ya doğru yayılma politikası sonraki dönem, 1864 yılı Novo-Hokand hattını oluşturan Tokmak, Merke, Türkistan ve diğer şehirlerin işgali ile başladı.¹

Rusya Orta Asya'ya ilerleme hareketindeki son adımı 1876 yılı Hokand Hanlığı'nı ele geçirip, Alay Vadisi'nden (şu anda Pamir Bölgesi) uzaklaştıktan sonra yapmıştı. Burada Orta Asya'nın sınırlarını genişleten ve daha önce yapılmış işgallerin güvenliğini sağlayan birçok seferler düzenlenmişti. Şimdiye kadar miras yoluyla Rusya'ya geçen Pamir sorusu Hokand Hanlığı'yla birlikte açık kalmıştı.

Yüksek Alay ve Zaliy sınırları Rusya'yı güneyden güvenli bir şekilde koruyordu. İşte bu konuda araştırmacı Grulov, "Orta Asya uzun süredir İngilizlerin dikkatini çekmişti ve bu Rusya'nın ve İngiltere'nin asırlık bir rekabetidir. Ancak 1907'de Orta Asya'daki tüm sorunlarla ilgili bir anlaşma imzalandığı dikkate alınmalı." demektedir.

Doğuya doğru hareket Rus halkının siyasi tarihinde önemli bir olay oldu. Ve bu olay coğrafi, ekonomik ve politik faktörlerin etkisi altında üç yönde gerçekleşti:

- Doğuda - Sibirya'ya, Çin'e;

* Doç. Dr., Cusup Balasagin Kırgız Milli Üniversitesi, Bişkek/KIRGIZISTAN, nazgulia@bk.ru

1 M. Grulev, *Sopernichestvo Rossii i Anglii v Sredney Azii*, St. Peterbug 1909, s. 380.

- Güneydoğuda - Türkistan'a, Hindistan'a;
- Güneyde - Kafkasya'ya, İran'a ve Türkiye'nin Asyası'na.

Orta yöne doğru hareket 4 aşamada gerçekleşti.

Birinci aşama, Kazan'ın zaptından itibaren Türkistan'ın sınırlarına kademeli yakınlaşma gerçekleşti. XVII. yüzyılın başında "Yayık" Kazakları gibi XVIII. başında Büyük Petro'nun ordusu bölgeyi işgal etti ama orada temellerini kuramadı.

İkinci aşama, İşgal ve düzenlemeden oluşan Orenburg-Sibirya sınır çizgisi Yayık'ı, Ural ve İrtiş Nehirleri boyunca göçmen Kırgız-Kazakları Rus yerleşmelerinden bölmüştü.

Aynı zamanda sınır sabit değildi: Kazaklar Yayık Nehri'nin aşağı yataklarına XVI. yüzyılda yerleşmişti; İrtiş Nehri'ndeki sınır ise Büyük Petro'nun zamanında ele geçirilmiştir, özellikle Kırgız Kazaklarının Rus vatandaşlığına kabul edilmesinden sonra 1716 yılında Yayık nehrinin ortası ve üstü, 1735 yılı Uyu nehri Ruslara bağlı yapılmıştı. Geçmişte ve bu yüzyılın başında bu bölge sınır savunma hattı olarak önem taşırdı çünkü Kırgız-Kazaklar kendi hanlarıyla yönetilirdi ve sadece adına göre Rus vatandaşı olarak sayılırdı. 1824 yılı han ordularının kaldırılmasıyla ve Kırgız, Sibirya, Orenburg (1845 yıl) bozkırlarında Rus yerleşimlerinin meydana gelmesi ile birlikte, bu çizgi depo olarak bir önem kazandı ancak Kırgız bozkırları fetih etmesinin her zamanlarında defansif anlamda gelişmeye devam etmişti. 1869'dan beri Kırgız-Kazaklar tek türlü Rus yönetimi kazandığı ve Rusya'nın iç bölgelerine başvurduğu zaman, o çizgi bir sınır olmaktan çıktı ve savunma pozisyon anlamını kaybetti buna rağmen Türkistan için depo olmaya devam etti.

Üçüncü aşama Kırgız-Kazak bozkırlarında yaşayanların Rus vatandaşlığını kabul ettirmekle başlamıştır. Küçük Ordu topraklarında (Kırgız Orenburg bozkırı) Rus kaleleri inşa edilmeye başlandı. Orta Ordusunda (Kırgız-Sibirya bozkırı) hemen Rus yerleşimleri inşa edildi. Son olarak, Rus etkisi dışında Büyük Ordu ise (Semireçinskiy, Zayliyskiy, ve Zaçuiskiy bölgeler) Ruslar tarafından ele geçirildi. 1869'da Ruslar bu bölgelerde aynı ordu düzenlemelerine giriştiler ve tek Rus yönetim sistemini kurdular.

Orta yönde ilerlemenin *dördüncü aşaması* -XIX. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan hanlıklarının işgalini kapsamaktaydı. Türkistan Hanlıklarına doğru planlı hareket Kırgız bozkırların güney kısmına 1847 yılında kale inşa edilmesiyle başlamıştır. Bu şekilde, A. I. Makşev haklı olarak şöyle demektedir: "1847'den başlayarak Rusya

Kırgız bozkırlarında güçlendi, Hokand Hanlığı'nı, Buhara ve Hive'nin önemli parçalarını ve tüm Türkmenistan'ın topraklarını ele geçirdi".²

Sonraki dönemde, fethedilen halkı ve onun kuzey Türkistan tarafında toprağını tutabilmek için birkaç kale kurulmuştu ve okaleler sonra şehirlere dönüştü ve önemli ticaret ve idari merkezleri oluşturdu.

Orta Asya ile ticari ilişkiler Rusya için birçok fayda oluşturuyordu ve olumsuz koşullara rağmen ticaret mevcuttu ve geliyordu. Örneğin, 1825 yılından 1850 yılına kadar Rusya ve Avrupa ortasında ticaret hacmi %43 idi, Asya'da %300 idi. Türkistan bölgesinin araştırmacıları N. Severzov ve A. Fedchenko bu konuda düşüncelerini böyle belirtmektedirler; "Orta Asya ticareti için artmış olumlu koşullar ticaretin daha da gelişmesinden ümit edilebilir. Son yıllarda yapılan bazı keşifler ve kazanımlar böyle ümit etmeyi sağlamaktadır. Örneğin, pamuk çeşitleri orada iyi yayılır, Hocend'de biz ipeği çok ucuz satın almıştık".³

S. Romanovskiy de aynı görüşte olduğunu bildirmiştir: "Yeni bölgenin ne uzak olmasına ve ne küçük bir şöhrete sahip olmasına rağmen, yetkililer Rus ticaretinin bu bölgede gelişeceğini düşünüyordu. Buna inanmaya yeterli sebepler bulunuyordu".⁴

XIX. yüzyılın 40'lı yılların sonlarında ve 50'li yılların başında Rus Hükûmeti Orta Asya'ya doğru, kademeli ve planlı bir hareketi başlamıştı. 1847 yılında Sır Derya ağzı ele geçirildi ve Aral Kalesi inşa edildi. 1853 yılı Çar'ın askerleri Hokand Hanlığı'nda bulunan ve stratejik önem taşıyan Ak-Mescit Kalesi'ni işgal etti. Ve Ruslar tarafından Kazalinskiy ve Sırdaryinskiy Kaleleri inşa edildi.

Aral Denizi'nin kıyılarında güçlenme Rusya için daha fazla fırsat oldu ve Orenburg tarafından Orta Asya'ya doğru askerî saldırmaya iyi bir yol açtı.

60'larda Rus askerleri Hokand Hanlığı'nın topraklarını istila etmeye başladı ve batı Sibiryaya tarafından, Semipalatinsk'den başlanarak güneye doğru yöneldiler. 1847 yılında Semireçe'de Kopal tahkimatı ortaya çıktı. 1850-1854 yıllarında tüm Zailiyskiy bölgesi işgal edildi ve 1854 yılı Almatı köyünün yakınında Verniy tahkimatı inşa edildi.

2 A. İ. Makşeev, *Istoricheskiy obzor Turkestana i postupatelnoy dviganiy v nego russkih*, St. Peterburg 1890, s. 50.

3 N. Severzov, A. Fedchenko, *Puteshestviy po Turkestanu*, St. Peterburg 1894, s. 267.

4 I. Romanovskiy, *Zametki po sredneaziatskomu voprosu*, St. Peterburg 1868. s. 286.

Sırdayinskiy ve Sibirskiy güçlendirilmiş hatların yaratılması Orta Asya topraklarına doğru Rus Hükûmeti'nin bir geniş askeri işgale hazırlanmasını gösterdi. Ancak Kırım Savaşı (1853–1856) Rusya'yı bu hareketini geçici bir süre ertelemesine sebep oldu.

Bu dönemde Rusya'da hızlı şekilde artan kapitalizm gelişmişti. Genç Rus endüstrisine hammadde ve piyasa kaynakları gerekiyordu. Sibiry, Kafkasya ve Orta Asya böyle hammadde ve piyasa kaynakları olabilirdi. Burada Rus tekstil endüstrisine gerekli olan pamuğun yetiştirilmesi, yurt dışından tedariklerinin azaltılması ve bununla birlikte Amerika'daki İç Savaş (1861–1865) sebep oldu. Buna ek olarak, Rus kapitalizmi için önemli değeri Orta Asya'nın göçebe sığır yetiştirici alanları temsil etmişti. Onların ürünleri Rusya'daki tekstil fabrikaları için gerekliydi. Rus tüccarlar buraya göçmen yaşama gerekli olan tüm ürünleri (patiska, metal ve donanım ürünleri karşılığında yerel halktan hayvanları alırdı; yün, deri, kürk vs.) getirirdi.

Orta Asya ile Rusya'nın ticaret ve ekonomik ilişkilerin geliştirme süreci XIX. yüzyılın ilk yarısında hızlanmaya başlamıştı. Şehrin dışına ilgili sosyal-ekonomik sorunlar Rus Hükûmeti tarafından yavaş yavaş temelde yerel ekonomik ilişkileri incelenmesi temeline çözülürdü.

Ekonomi politikasında Türkistan'ın yönetim aygıtına ilgili iki aşama vardır. 1886'da Türkistan kalıcı yönetim hükmünün kabulünden önce Rus yetkililerin faaliyetleri yerel tarihsel ve coğrafi koşullarını ana stratejik politika ilkelerini şehir dışında geliştirme temeli için olmuştu. 1886'daki hükümde yerel halkın ekonomik yaşamının her alanındaki hakları kesin şekilde belirlenmişti. O zamandan beri, Rusya İmparatorluğu'nun ekonomi politikasında yeni bir aşama başlıyor ve onun esas yöntemleri belirleniyor.

Çarlığın ekonomi politikasının merkezi Türkistan bölgesinde arazi sorunu oldu— ilçeleri Rusya'ya birleştirdikçe, yerel halkın arazi haklarının belirlenmesi önemli görev oldu. Kırgızistan'ın Rusya'ya katılımından önce hükümet çevrelerinde göçmenlerin yerleşim ve çiftçilik sorusu tartışıldı. Bazıları yerleşik yaşam ve çiftçiliğe karşı çıktı, diğerleri tam tersine bu teklifi destekledi.

Hükûmet bu soruya aktif olarak müdahale etmedi, ancak XIX. Yüzyılın 30-50'li yılları arasında Kırgızların topraklarına yerleşmesine karşı olan Orenburg Genel Valisi P. G. Suhtelev'nin pozisyonunu desteklemişti. Onun halefi V. A. Perovskiy de aynı bakış açısını paylaşıyordu. Tarımın yayılması ile birlikte imparatorluğa

faydalı olan Kırgızların sığır yetiştiriciliğinin gelişme oranlarının azalmasından korkmuştu.

19. yüzyılın 1950 yılların ikinci yarısından bu yana başka bir görüş öncelik oluyor - yerleşik bir yaşam tarzı ve göçebe tarım yararları hakkında. Çiftçiliğin yaklaşık hızlı yayılması ile Kırgızları daha fazla yasakların baskıcı altında tutmak yararsız ve insanlık dışında olduğunu hükümet itiraf etmek zorunda kaldı. 1857 yılı V.A. Petrovskiy'in Orenburg bölgesi Genel Valisi görevinde yerine geçen A.A. Katenin bu pozisyonu destekliyordu. 1862 yılı resmi basın Kırgızların ekincilik gelişimini desteklediğini dile getirdi. Hükümetin destekleme politikası için 1855-1865 yılları bozkır komisyonu da destekledi. Bu komisyonun çözümleri bozkır bölgeleri yönetme geçici hükmün (1868) temelini oluşturdu, bu hüküm kuzey Kırgızistan topraklarına geniş ölçüde dağıtıldı. Aslında en azla 1886 yılına kadar Türkistan yönetmenliği göçmenlere karşı öz politikasında bu belgeleri kullanmıştı. Üstelik Semireçenskaya bölgesine giren Pişpekskiy ve Prjevalskiy ilçeler 1882-1892 yılları arasında o hükmü kullanmıştı.

XIX. yüzyılın 70'li yılları Dungan ve Uygurların Orta Asya tarafına göçmesi ile bağlantılı olarak Rusya ile batı Çin sınırındaki durum zorlaşmıştı. Orta Asya'da İngiliz ve Ruslar arasında ilişkiler de gerginleşti. Bütün bunlar hükümeti tahkimatları inşa etmeye, askeri gücü düzenlemeye, doğuda Rus Kazak askerî yerleşimlerinin sayısını arttırmaya zorladı.

Bu şekilde, Semireçye'nin gelişimi ilk başta askeri sömürgeleştirme karakterini taşırdı ve bunun amacı ilhak edilen topraklarındaki yerleşimleri arttırma yoluyla düzeltme olmuştu. Sonuç olarak 1847 yılından 1867 yıla kadar burada nüfusu 15 bin kişiye kadar 14 Rus Kazak köyler ve yerleşimler ortaya çıktı, 1567 yılı ise Semireçinsk Rus Kazak ordusu kurulmuştu.⁵

Ancak Rus Kazak yerleşim sisteminde kısa bir süre sonra bir dizi eksiklikler ortaya çıktı çünkü Türkistan'da Çar Hükûmeti'nin temsilcileri Kazakların faaliyetlerini kısa sürede bölge araştırmasını olumsuz olarak değerlendirmeye başladı. Örneğin, M. Terentyev yazmıştı "1867 yılı Rus Kazak göçmenlerden yeni Semireçenskiy 2 alay Kazak ordusu kuruldu." Kazaklar yırtıcı bir çiftliği gerçekleştirdi, bütün orman ve en ulaşılabilir alanlar kesildi, Kırgızlardan alınan araziler çoğunlukla terk edilmişti.

5 "Rosiy: Polnoe geograficheskoe opisaniye nashogo otechestva", T.19. *Turkestaniskiy kray*, St. Peterburg, 1913, ss. 132-321.

Kopal köyü 22376 araziler içinden sadece 1526 işletiyordu yani 1/5 paydan eski sahiplere (Kırgızlara) karşı az.⁶ Bir zamanlar Türkistan yönetim temsilcileri arasında ve bakanlıklarda Türkistan bölgesinin sömürgecilik şekilleri hakkında çelişen kararlar çıkmıştı, özellikle Kazak veya köylüler kolonizasyonu tercih edilip edilmeyeceği hakkında.

Türkistan'da ve batı Sibirya'da Çar hükümetin temsilcileri K. Dyugamel ve K. P. Kaufman oldukça açık bir şekilde köylülerin sömürgecilik faydaları hakkında fikirlerini dile getirdi. K. Dyugamel kendi biyografisinde

“Tek çare bozkırları Rusya'ya iyice bağlamaktır yani tarım kolonileri çiftçilik için uygun yere kurmak ve Rus köylülerin iç guberniyalardan bozkırlara yeniden yerleşmesini desteklemek bununla birlikte mecburi görevlerden ve vergilerden belirli bir sayıya serbest bırakmak. Bu teklifi be yapmıştım fakat onun için bundan başka bir yol verilmedi. Şimdiye kadar hükümet bozkırda birkaç kazak ordusunu yerleştirdiğine memnun kalmıştır, onlar çeşitli köylere veya ilçelere yerleştirilmiştir.”⁷

Türkistan'ın Genel Valisi de sivil kolonizasyonu köylülerin yerleşmesi yoluyla tercih etmişti. 1869 yılının Mart ayında K. P. Kaufman kendisine General Kolpakovskiy tarafından sunulan “Köylülerin Yerleşim Alanındaki Cihaz Hakkında Hükümünü” onayladı.

Kaufman gönüllü yerleşimleri teşvik etme, köylüleri yerleştirme ile yerel nüfusun oldukça daha az kısıtlama ve onlara bir çiftliğin kurulmasıyla birlikte teslim edilmesi ve yeni yerlere belli krediler verilmesi, belirli bir süreye vergi ve askerlik hizmetinden serbest bırakması ile bölgenin sivil kolonizasyonunu başarıyla uygulanmasına inanırdı.⁸

Bu sorunları Rus yetkililer tarafı Semireçenskiy ve genel olarak Türkistan bölgelerinde başarılı askeri seferlerden sonra ortaya çıkan sivil kolonizasyon perspektif doğrulandı. XVIII. yüzyılın 40'lı yıllarının başında Orta Asya'ya başarılı bir şekilde ilerleme amacıyla Çarlık Rusya güçlü tahkimat kurdu - bu Orenburg hattıdır - Samara'dan Orenburg'a kadar çözülen sürekli bir kale hattı idi. Onun doğu tarafına doğru Ust-Kamenogorsk'tan İrtiş boyunca geçen ona benzer Sibirya hattı da kuruldu.

6 M. Terentev, *Istoriya zavoevaniy Sredney Azii*, T. 3, St. Peterburg 1906, s. 268.

7 Ruskiy arhiv, 1885, №7, s. 417.

8 Proekt vsepoddanneyshego otcheta *K. P. Kaufmana*, ss. 161-169; *Obzor Semirechenkiy oblasti za 1882 god*, s. 172-173.

Sibirya-Orenburg “savunma” (saldırgan) hattının uzunluğu yaklaşık 4 bin km idi.⁹ Böylece Rusya Orta Asya'ya doğru askeri ilerleyişini başlattı. Bilgilerin analizi gösterdiği gibi, XIV. yüzyılda Rusların doğuya doğru ilerlemesi askeri sömürgeleşme karakteri taşıyordu. Fethedilen topraklarda, Rus yetkililer, ilk önce, Rus yerleşimlerini Kırgız ve Kazak göçebelerden ayıran askeri sınır hatlarının kurması ile uğraştılar. A. İ. Makşeev'e göre 1869'dan beri Rus yerleşimlerinin Kazakların sınırında (Kırgız-Kazak) kuruluşundan beri, o yerleşmeler tek düzenli bir Rus yönetimi almışlardı ve Rusya'nın bir parçası olmuştu.¹⁰ O zamandan beri, tahkimat hatları sadece sınır çizgisi olmaktan çıktı ve bölgeyi fethetmek için askerî üs karakterini taşımaya başladı.

9 Z. D. Kastelskaya, *Iz istorii Turkestanckogo kray*, Bilim, Moskova 1980, s. 8.

10 A. İ. Makshcev, *Istoricheskiy obzor Turkestana i postupatel'nogo dvizheniy v nego russkih*, St. Petersburg 1890, s. 47.

